

“DONES D’EMPENTA” A LLORET DE MAR S. XIX-XX. UNA MIRADA A PARTIR DEL SEU LLEGAT AL CEMENTIRI

MONTSERRAT SALA I VILA*

Resum

Les dones tingueren un paper rellevant en la construcció dels monuments funeraris del cementiri modernista de Lloret de Mar. La recerca per tal de reconstruir les seves trajectòries vitals permet determinar la seva influència en el teixit econòmic i social de la vila. A la vegada, ens dona una nova perspectiva del paper social de la dona benestant, més enllà dels rols socials preassignats. I les dades ens mostren una societat d'inicis del segle XX dinàmica i adaptativa.

Paraules clau

Lloret de Mar, dones, hipogeu, cementiri, “indiano”.

Abstract

Women played a relevant role in the construction of the funeral monuments in the modernist cemetery of Lloret de Mar. Research into the reconstruction of their lives shows their impact on the town's economic and social network, offering a new perspective of the standing of wealthy ladies beyond preassigned social roles, and of a dynamic, adaptive early 20th century society.

Key words

Lloret de Mar, women, hypogeu, cemetery, indiano.

El període històric del s. XVIII i XIX, mercès a la navegació i al comerç amb Amèrica, s'ha considerat una etapa destacada en el desenvolupament econòmic i social de la vila de Lloret de Mar. No serà fins a l'arribada del turisme, al s. XX, quan es produirà la darrera gran transformació que ha experimentat la vila.

D'aquell moment, a Lloret, com en tantes altres poblacions costaneres on hi van incidir les relacions amb Amèrica, una figura social pren rellevància, l'anomenat “indiano”. Home que marxà a Amèrica a fer fortuna i que, un

* monmarc00@gmail.com

cop aconseguida, retornava al seu poble de naixement¹. En el cas que ens ocupa, més enllà dels “indians” lloretencs més esmentats: Nicolau Font, Narcís Gelats, Jaume Taulina,... voldria destacar altres vilatans que van tenir relacions amb Amèrica sigui a través de la navegació, el comerç o ambdós, i elogiar les seves famílies². Foren figures integrants de les classes benestants d'una vila que, malgrat el reduït nombre d'habitants en comparació amb altres poblacions costaneres properes³, va promoure, entre altres elements distintius, la construcció de formoses tombes funeràries al nou cementiri municipal. Amb això, donaren peu, sense saber-ho, al fet que aquest cementiri sigui considerat en l'actualitat com un dels més excepcionals del país.

EL CEMENTIRI

La construcció del nou cementiri de Lloret fou determinada per la normativa estatal promulgada arrel del corrent anomenat higienista, que imperava en aquell moment i que volia millorar les condicions de vida dels

¹ Sobre la figura de l'indiano, em remeto a algunes de les moltes publicacions de RODRIGO Y ALHARILLA, Martín, *Cases d'Indians*, Barcelona, Fundació Caixa Manresa, Angle Editorial, 2004, “El retorn americà: famílies, capitals, poder”. *Barcelona Quaderns d'Història*, no 16, p. 75-93. I de importants nissagues familiars “Una saga de banqueros: la família Vidal-Quadras”. *Historia Social*, 2009, p. 99-119, “Los Goytisoló. De hacendados en Cienfuegos a inversores en Barcelona” *Revista de Historia Industrial* nº 23, 2003, p. 11-37. Dels estudis d'història local: YÁÑEZ, César. “Los negocios ultramarinos de una burguesía cosmopolita. Los catalanes en las primeras fases de la globalización, 1750-1914”. *Revista de Indias*, 2006, nº 238 p. 679-710 i *Sortir de casa per anar a casa: comerç, navegació i estratègies familiars en l'emigració de Sant Feliu de Guíxols a Amèrica, en el segle XIX*. Sant Feliu de Guíxols, Servei de Publicacions i d'Arxiu, 1992; COSTA, Lluís, “L'illa dels somnis”. *L'emigració de Begur a Cuba al segle XIX*, Begur, Ajuntament de Begur, 1999 i *El patrimoni documental: Catalunya-Cuba. Actes del II Fòrum de Municipis Indians*, Begur, Fundació Catalana Begur-Cuba, 2007; VILÀ I GALÍ, Agustí M^a, *Pilots, carrilaires i tapers. Els Pujol de Lloret i els Gumà de Vilanova*, Sant Sadurní, Centre d'Estudis Selvatans, Institut d'Estudis Penedesencs, 1993; *Navegants i mercaders. Una nissaga marinera de Lloret*. Lloret e Mar, Publicació nº 4 del Club Marina “Casinet”, 1989 i *La marina mercant de Lloret de Mar. Segles XVIII i XIX*. Lloret de Mar, Ajuntament de Lloret de Mar, 1992.

² Sobre relacions familiars i negoci FERNANDEZ PÉREZ, Paloma *El rostro familiar de la metrópoli. Redes de parentesco y lazos mercantiles en Cádiz, 1700-1812*, Madrid, s. XXI, 1997, “Comerç americà i organització familiar a Cadis 1700-1812”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 1995, vol. VI, p. 189-201.

³ Segons el cens de 1897 (any posterior a l'aprovació de la construcció del nou cementiri) de l'Institut Nacional d'Estadística la població de fet era a Lloret 3.228 h. i en poblacions costaneres veïnes: Blanes 4.987 habitants, Palafrugell 6.717 h., Sant Feliu de Guíxols 9.966 h., Arenys de Mar 4.621 h. Calella de la Costa, 4.289 h., Malgrat de Mar 3.736 h.

ciutadans i la salubritat de pobles i ciutats. Hi havia la creença, en certs sectors, que els cementiris podien ser causa de malalties i epidèmies i per aquest motiu es va crear una normativa específica⁴.

Lloret va haver de construir un nou cementiri perquè es trobaven que l'antic estava en força mal estat, segons destacava la premsa de l'època⁵, i no complia un dels principals preceptes de la llei, estar allunyat del nucli urbà.

El 10 de desembre de 1891 l'ajuntament aprovà la construcció del nou cementiri en un terreny adjacent al camí rural que condueix a la capella de Sant Quirze, situat al terme denominat Mas d'en Bot, que reunia les condicions legals necessàries en allò referent al "*concepto de la higiene y salubridad pública se refiere*"⁶. Enumerem aquestes condicions: apartat de la població (terreny a menys de 500 m. en cas de poblacions de menys de 5.000 habitants), lluny de deus i corrents d'aigua, localitzat en un lloc enlairat, amb una correcta orientació i en paratge ventilat, que impedís la direcció cap al poble dels vents que per allà passessin (hi havia la creença que el vent podia dispersar les emanacions que sortien dels cossos difunts), amb una superfície que tindria en compte les defuncions dels darrers 10 anys i una previsió de mortaldat a 20 anys, unes condicions geològiques del terreny que facilitessin la degradació de la matèria, construït en un recinte tancat per un mur per evitar profanacions tant de persones com d'animals, i amb dependències auxiliars⁷. Revisant el procés d'aprovació del projecte en destaquen les crítiques del mossèn, dient que es troba "*algo distante del casco de la población*" a més de 500 metres del nucli urbà i que ocasionarà moltes molèsties als "*cortejos fúnebres*" i més despeses, doncs molts dels veïns viuen en precari per "*haberse secado la vena de la riqueza de esta villa que era la navegación y sin esperanza de poder ser sustituida por otra lo que hace que esta villa decrezca en habitantes y medio de vivir*"⁸. A la memòria del projecte de construcció, signat el 30 de setembre de 1894, el mestre d'obres Joaquim

⁴ BREL CACHÓN Mª Pilar: "La construcción de cementerios y la salud pública a lo largo del siglo XIX". *Studia Zamorensia*, 1999, no 5, p. 155-196.

⁵ *El Distrito Farnense*, nº 95,96,98,100, de 21-04-1895 a 26-05-1895, publica íntegrament l'expedient relatiu al Nou Cementiri, donades les controvèrsies que sobre el mateix hi havia a la població.

⁶ Seguint les disposicions legals de la Reial Ordre del 17 de febrer de 1886 "Reglas para la construcción de Nuevos cementerios" i la Reial Ordre del 16 de juliol de 1888 "Ampliando y reformando la de 17 de febrero de 1886. Reglas para la construcción de cementerios".

⁷ *Expediente relativo al nuevo cementerio 1891-1895*. Servei d'Arxius Municipal de Lloret de Mar [SAMLLM].

⁸ *Ibidem*.

Artau indica: “siendo el censo actual de la misma de 3.214 habitantes con tendència a su disminució, dado el modo de ser de la villa a que se destina el proyecto, pues careciendo ésta de vida pròpia, por no verse implantada en ella ninguna industria; ser casi nula su agricultura; haber desaparecido lo que en sus buenos tiempos constituían su riqueza; esto es, la navegació de altura, la construcción naval y comercio allende de los mares; resulta como es de ver por todo lo expuesto la disminució[...] como se demuestra interrogando los censos anteriores al citado”⁹. Està d’acord en el lloc triat perquè compleix la legislació vigent i les prescripcions higièniques i indica que el disseny de la necròpolis vindrà donat per la posició topogràfica del terreny i pels desnivells que presenta, donant espai suficient pels enterraments de 1r i 2n ordre i també pels enterraments civils. A més dels espais per les inhumacions, hi haurà un espai destinat pels serveis indispensables: porteria, despatx, local pel Jutjat, sala d’autòpsies, dipòsit de cadàvers, dipòsit d’efectes i la capella, que estarà situada de manera que “el celebrante lo harà siempre, como en lo posible debe ser, frente a Oriente, por estar allí la cuna del catolicismo. En atención a la poca importància de la població para la cual proyectamos dicha obra, dado su reducido censo; los pocos fondos disponibles para la construcción de la misma; la poca probabilidad en procurarlos mayores para dejar terminadas todas las dependencias que podría reunir para el perfecto Servicio del local, como en poblaciones de más importància, suprimimos la habitación del capellán [...] todo en obsequio a la economía en la ejecución del proyecto”¹⁰.

El 29 de juny de 1896 es celebrà l’acte d’inauguració de les obres però no serà una construcció ràpida; per exemple, la capella no es començà a construir fins al 1899. Aquest any es fa un replantejament parcial del projecte: si en l’inicial de l’any 1894 s’hi havia dissenyat un passeig central que es dirigia a la capella on a cada costat es situaven hipogeus de 1ª classe, i, paral·lels a ells, panteons, ara s’incorporen més hipogeus de 1ª classe a l’avinguda situada a l’esquerra de l’entrada, anomenada avinguda de Sant Josep, i es determina la construcció d’hipogeus de 2^a i 3ª classe¹¹. S’inicià

⁹ Proyecto de Necròpolis para la villa de Lloret de Mar. Memòria descriptiva del mestre d’obres Joaquim Artau, 30 de setembre de 1894. SAMLLM

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ ALCOY, Rosa: *El cementiri de Lloret de Mar. Indagacions d’un conjunt modernista*. Ajuntament de Lloret de Mar, Col·lecció Es Frares, 1990, pàgs. 65-66. Tal com indica l’autora, “si es destinava aquesta Avinguda a hipogeus de 1ª classe podia solucionar en part, mitjançant la venda de solars, el problema econòmic de l’Ajuntament. Aquesta Avinguda trenca la composició simètrica estricta d’ordenació del plànol del cementiri, segons els esquemes clàssics del XIX. El fet, però, quedava prou justificat, ja que es tractava, per damunt de tot, de prosseguir i finalitzar les obres el més aviat possible”.

també la venda de solars destinats a panteons i hipogeus de 1ª classe “*siendo esta una de las vías de recaudación de fondos que permite agilizar las obras de la Necrópolis*”¹². Fora dos anys més tard, el 2 de novembre de 1901, quan s’inaugurà de manera oficial el nou cementiri, i començà la construcció del primer panteó. En total havien passat uns deu anys. El retard en l’execució d’obres i el replantejament parcial d’incloure força més hipogeus a l’avinguda de Sant Josep, van ser deguts a la manca de mitjans econòmics per portar a terme aquelles obres. La construcció de panteons i hipogeus es va efectuar entre els anys 1901 i 1912, a excepció del panteó Roviralta que és de 1923.

A més del breu repàs de la cronologia del cementiri, cal destacar en el seu disseny i desenvolupament l’aspecte sociològic i simbòlic que presenta, en tant que com a “ciutat dels morts” està feta a imatge i semblança de la “ciutat dels vius”¹³. En les dues avingudes on s’ubiquen les sepultures més nobles, hi podem identificar els carrers principals de “la ciutat dels vius”, avingudes conformades per cases de famílies benestants, i, tal com el disseny urbanístic d’una ciutat, s’hi estableixen places i carrers que desemboquen a l’avinguda principal. Flanquejada per hipogeus de 1ª classe i al seu darrera els panteons, desemboca al final a la capella, situada al lloc més destacat del recinte; el traçat s’assembla a la distribució d’una planta basilical on a la capçalera ens trobem amb l’altar.

Al disseny del cementiri, amb principis academicistes i seguint premisses higienistes i funcionals, hi destaquen les següents característiques: simetria, centralitat, perspectiva i jerarquització dels espais¹⁴. La posició social es trasllada al cementiri, construint una «ciutat» a la memòria de la pròpia societat. La demarcació de l’espai segons les classes socials es porta també a terme en la diferenciació de les sepultures per classes i preus¹⁵. Així es detallava que hi hauria solars per panteons d’una única classe, dita de 1^a, i hipogeus de fins a 3 classes. Es vendrien solars per les construccions d’hipogeus de 1ª classe, en qualitat de cessió a perpetuïtat, i la construcció aniria a càrrec, igual que la dels panteons, dels respectius interessats. Els hipogeus de 2^a i 3ª classe, cedits a títol perpetu o temporal, els havia de construir el propi Ajuntament, però les reixes, làpides i creus anirien a càrrec

¹² *Actas de las Sesiones del Ayuntamiento de Lloret de Mar*, 16 de Maig de 1899. SAMLLM.

¹³ ALCOY, Rosa: op cit. Pàg. 17.

¹⁴ MARTINEZ MEDINA, Andrés: “El cielo en la tierra: cara y cruz de la ciudad de los muertos en el siglo XIX”, *Canelobre*, Revista del instituto alicantino de cultura Juan Gil Albert, 2014, pàg. 449.

¹⁵ BREL CACHÓN: op cit pàgs. 174 i 183.

dels interessats. En el cas dels hipogeu de 3ª classe, per facilitar el seu accés a famílies poc acomodades, es podien pagar a terminis en 3 anys: la meitat el 1r i l'altra meitat repartida en 2 anys¹⁶. De 15 solars destinats a panteons, només se'n van vendre 8 i van construir-se'n 6. Potser fou el resultat de l'elevat preu fixat pel solar, 750 ptes. Quasi tots els hipogeu de 1ª classe van ser venuts i construïts, després de vendre els solars a un preu mig de 242,60 ptes.

PROPIETARIS DELS PANTEONS I HIPOGEUS DE 1ª CLASSE

L'anàlisi de la relació de propietaris de solars destinats a panteons i hipogeu de 1ª classe¹⁷, prova que, del total d'hipogeu i panteons construïts, més de la meitat eren propietat de dones. I considerem que és un indicador de la importància de les dones en el teixit social i econòmic de Lloret. El cens de la població de l'any 1901, any de la inauguració del cementiri, evidencia que més de la meitat de la població eren dones, ja que dels 3.242 habitants, 1776 eren dones i 1466 homes. I al mateix temps permet concloure que coincidien en nombre els propietaris dedicats al comerç i els qualificats de rendistes/hisendats/propietaris de finques rústiques i urbanes. Si bé, en moltes ocasions, ens trobem que aquestes dues activitats econòmiques podien ser assignades indistintament, si es comparen diferents censos. Podríem pensar que algunes persones, inicialment, s'havien dedicat al comerç i posteriorment havien invertit els beneficis en finques, amb la voluntat d'assegurar part del patrimoni acumulat mitjançant la inversió en béns arrels. Els seguien en representació els pilots, i de manera puntual, les professions liberals: metge, notari o advocat.

Una vintena dels propietaris mantenien o havien tingut relació amb Amèrica, ja sigui per haver-hi nascut o per mantenir-hi relacions comercials.

¹⁶ *Reglamento de Constitución del Nuevo Cementerio*, 22 de noviembre de 1897. Articles addicionals aprovats el 17 de desembre de 1899, i modificació dels articles 12 i 13 del Reglament el 24 d'agost de 1899. SAMLLM .

¹⁷ Inicialment la recerca està centrada en els panteons i hipogeu de 1ª classe, deixant per més endavant l'estudi dels propietaris dels hipogeu de 2^a i 3ª classe, ja que seran les classes benestants, contràriament als informes del mestre d'obres i del rector que opinaren que era un poble amb escaigs recursos econòmics, les que, amb els seus encàrrecs d'hipogeu i panteons, dotaran d'excepcionalitat aquest conjunt funerari.

DONES D'EMPENTA. DONES QUE VAN DEIXAR EL SEU LLEGAT AL CEMENTIRI

Tal i com he indicat anteriorment, en la construcció de panteons i hipogeus, destaca el paper de les dones. D'entre elles, només dues eren solteres; la resta, eren vídues.

En una primera aproximació a la seva biografia, podríem tenir en compte les particularitats des del punt de vista econòmic, les característiques dels matrimonis —molt sovint de conveniència— i la duresa de la vida familiar, marcada per llargues absències dels marits, en el cas que fossin pilots.

MITJANS ECONÒMICS DE LA DONA

La dona estava, en general, supeditada al marit, als pares o, fins i tot, als germans en cas de romandre soltera. Podien aportar al matrimoni la dot, fixada en el valor de la llegítima paterna i materna¹⁸. D'acord amb la legislació vigent, per garantir-ne la seva restitució si fora el cas, el marit constituïa hipoteca, o bé al moment de signar les capitulacions matrimonials, o bé amb el compromís de fer-ho a la major brevetat; d'aquí la necessitat d'un bon casament. Si la dot contribuïa al patrimoni familiar, la dona podia augmentar el patrimoni propi a través de llegats testamentaris, bé al enviudar o a la mort dels pares -en cas de no haver rebut prèviament la llegítima en forma de dot-. En cas d'orfandat del pare, solia ser la mare l'administradora dels béns de les filles si eren menors d'edat o "*hasta que tomen estado*"¹⁹; si estaven casades, podien signar les acceptacions d'herència amb llicència del marit. Les vídues rebien l'herència en propietat en el cas de no haver-hi fills i en qualitat d'usufructuàries i administradores si els fills eren menors d'edat. Podia donar-se el cas que el marit deixés una pensió vitalícia per a la seva muller, sempre que no es tornés a casar, constituint un dipòsit o una hipoteca imposada als fills i hereus sobre algun dels seus béns immobiliaris per tal d'assegurar la renda a la mare²⁰.

¹⁸ Capítols matrimonials entre Joaquim Conill Monter i Rosa Surís i Domènech. 8 de maig de 1868. SAMLLM.

¹⁹ Testament de Bonosi Bernat Reig, 2 de gener de 1873. SAMLLM.

²⁰ Els arxius patrimonials del SAMLLM, amb els seus fons inventariats que es poden consultar en línia, en donen mostra.

Les dones que he investigat heretaven béns immobles, ja siguin cases o finques rústiques, tant a Lloret com a pobles de l'interior de la província, indicador de com els beneficis obtinguts en el comerç colonial o en altres activitats s'invertien en finques a Lloret, però també a zones d'especial rendibilitat agrària com Sils, Maçanet, Caldes de Malavella o Cassà. Quant als béns mobles heretats s'han certificat inversions en borsa, en Deute Pública estatal o municipal, en ferrocarrils i diners en efectiu, tant a Catalunya o Llevant, com a Cuba o Puerto Rico. En conjunt s'observa com era d'habitual en les famílies benestants la diversificació del patrimoni: finques rústiques, urbanes i valors mobiliaris.

Les dones vídues i solteres, a qui la llei permetia que gestionessin lliurement el seu patrimoni, a vegades donaven poders a familiars: cunyats, fills, cosins... per administrar els seus béns o els seus negocis o bé per resoldre litigis judicials. Podem trobar els seus noms en les relacions dels propietaris més importants de la població que publicaven periòdicament diversos anuaris estadístics²¹.

Les dones benestants de Lloret participaven de forma activa en el negoci familiar: si estaven casades, supervisant els comptes i el negoci com si fossin comptables o gerents i, si eren vídues, formant part com a socis comanditaris de les empreses que es creaven en el seu entorn familiar. Per exemple, Dolors Campderà Rissech participà en el negoci de cases comercials "Rissech y Lluhí S. en C." a Barcelona, o Mercè Garriga Bitlloch, a "Garriga y Figueras" establerta a Cienfuegos (Cuba).

Podem afirmar, en el cas de Lloret, que els negocis amb Amèrica no eren només d'una sola persona, "l'indiano", sinó que en formava part tota la família; eren el que en podríem anomenar "corporacions familiars-mercantils"²². Família i negoci anaven lligats; podríem veure "l'indiano" com el cap de la relació empresarial, però no l'hem de veure en solitari sinó actuant i insert en el conjunt familiar. En ocasions però, "l'indiano", un cop tornat, s'acabarà convertint en propietari o hisendat. La nissaga teixida al voltant del negoci familiar sovint quedava separada pel mar: fora el cas de pilots o comerciants, amb una part de la família navegant o residint a Cuba o

²¹ *Anuario Riera, Guía General de Catalunya, 1896-1908. Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración, 1881-1911.*

²² FERNÁNDEZ, Paloma. *El rostro familiar de la metrópoli. Redes de parentesco y lazos mercantiles en Cadiz 1700-1812.* Madrid, SXXI, 1997.

a Puerto Rico, i l'altra, a Lloret o a Barcelona, controlant així el negoci separat per l'Atlàntic.

Es va intentar que els fills estudiessin per tal de continuar amb el negoci familiar. Així ens podem trobar que se'ls encaminés a "*buenos estudios por si a de ir a quedarse a América y en particular la teneduría de libros y contabilidad mercantil al mismo tiempo se ha de entrar en la náutica...*"²³. També va ser habitual que algun dels fills de famílies benestants estudiessin sobretot medicina i, en algun cas, enginyeria. En canvi, els estudis de les dones eren més bàsics, perquè la seva funció en la vida era crear i cuidar una família; l'important era casar bé a les filles.

MATRIMONIS DE CONVENIÈNCIA

Es tractava d'una opció presa per resoldre problemes econòmics de la família d'un dels nuvis, per tal que l'home d'una certa edat que ha tornat solter d'Amèrica pogués formar família o per casar alguna de les filles sense pretendents. Es tracta d'un fet social que s'ha pogut reconstruir a partir de les dispenses matrimonials, documentació dipositada a l'Arxiu Diocesà de Girona, que ens aporta dades molt interessants per comprendre els pactes entre o intra familiars.

S'han pogut identificar 21 expedients de dispenses iniciats per propietaris benestants del cementiri de Lloret o amb relació directa amb ells: 11 de proclames i 10 d'impediment per consanguinitat. En les dispenses de proclames, els nuvis demanen agilitzar el matrimoni, evitant el període d'exposició pública de la seva intenció de matrimoni, a canvi d'aportar certes almoines al culte diví, al Santíssim o a l'església parroquial. La dispensa d'impediment per consanguinitat s'especificava en diferents graus, segons les generacions que disten entre els familiars ascendents emparentats dels nuvis. Excepte en quatre casos, amb l'única consanguinitat de tenir els mateixos besavis, o rebesavis, o ser els nuvis cosins germans, en la resta hi havia doble consanguinitat, destacant en tres casos la de 1r-2on grau, és a dir, la relació oncle-neboda, i, en el cas de Mercè Garriga Bitlloch (com es detalla més endavant en la seva biografia) s'hi afegeix la de 2n i 3r grau, ja que els seus pares eren a més cosins germans, i els seus besavis eren els avis

²³ Correspondència esposos Durall Surís. SAMLLM.

del seu futur marit. Les altres dispenses ho eren per 3r i 4t grau, es a dir per coincidència de besavis-rebesavis i, en un cas, dispensa per afinitat, al ser el marit vidu de la filla d'una cosina de la núvia. Per justificar aquests casaments, trobem diferents arguments: que la núvia per la seva edat "*hasta el presente no ha hallado, ni espera hallar otro partido*"²⁴, que "*la oratriz es huérfana de padre y atendiendo al defecto físico visible que tiene quasi le sería imposible hallar partido, al menos igual al del primo orador*"²⁵, que "*para aligerar la carga del padre de la oratoria que tiene seis hijos algunos impúberes y otros solteros... no ha tenido ni espera partido proporcionado a su clase y condición, ni de las circunstancias tan ventajosas como el de su tío*"²⁶, si bé un motiu comú apareix en la majoria de dispenses, constatant-se que Lloret és "*de corto vecindario por ser marítimo, del que se ausentan gran parte de los jóvenes para Ultramar, y así con mucha dificultad hallaría la oratoria otro partido igual*"²⁷.

Es palesa l'endogàmia local, i a més es constata la diferència d'edat entre els nuvis, sobre tot quan el nuvi retornava d'Amèrica; i en matrimonis entre oncles i nebodes la diferència d'edat era de 20 anys o més. En les altres dispenses per impediment, és habitual que la diferència d'edat sigui de més de 10 anys. En canvi, en el cas de les dispenses matrimonials per proclames, la diferència d'edat és molt més reduïda i, en algun cas, inexistent.

Com he indicat anteriorment, els casaments podien donar-se tant perquè l'home decidia tornar-se'n al seu poble, o com perquè la dona es casava i marxava a Cuba o a Puerto Rico, on ell tenia els negocis. Això era habitual quan el marit es dedicava al comerç. En canvi, quan el marit era pilot, ella es quedava a viure a Lloret. La vida de la dona d'un pilot era una vida molt dura. En les llargues absències del marit havia de preocupar-se del manteniment de la casa, tenir cura dels seus fills i, si calia, també dels pares, sogres o familiars solters, com els oncles. A més, havia de fer-se càrrec de l'economia domèstica i de supervisar el negoci familiar.

En les famílies benestants lloretenques no hi faltava la minyona. Normalment només n'hi havia una per família i resulta curiós que, excepte en un cas d'una minyona nascuda a Puerto Rico, normalment provenien de poblacions de l'interior properes a Lloret com Sils, Vidreres o Maçanet.

²⁴ Dispenses matrimonials Joaquim Conill Monter-Rosa Surís Domenech. Arxiu Diocesà de Girona [ADG].

²⁵ Dispenses matrimonials: Narcís Marles Coll-Maria Dolors Coll Llovet. ADG.

²⁶ Dispenses matrimonials: Miquel Bandrich Taulina-Victoria Bandrich Boadas. ADG.

²⁷ Dispenses matrimonials per consanguinitat consultades. ADG.

TENDÈNCIA DE CERTES FAMÍLIES A ESTABLIR-SE A BARCELONA

Lloret mirava en aquells temps cap a Barcelona, més que a la capital de la província, Girona. Lloret s' ha dirigit al mar i al sud més que a l'interior i al nord. El fet que els fills es matricuessin a l'escola Nàutica d'Arenys o de Mataró i que Barcelona, amb un port marítim de gran importància, esdevingués centre econòmic i social on els "indianos" d'arreu s'hi establiren, portà que certes famílies es traslladessin a Barcelona, si bé tornaven al poble per venir a estiuejar i per gaudir de la festa major de l'estiu, com diu el diari comarcal *El Porvenir*: "*para disfrutar del salutar clima, tomar baños, asistir a las brillantes fiestas de nuestra próxima fiesta mayor y sobre todo a gozar de la compañía de sus más queridos parientes y amigos*"²⁸. Les famílies solien viure a Barcelona però es construïren els hipogeus a Lloret, malgrat que no sempre hi foren enterrades.

BIOGRAFIES

He triat fer uns esbossos biogràfics de tres dones que van construir hipogeus al cementiri, per exemplificar en un o diversos aspectes les característiques assenyalades fins ara. Les he triat per ser dones que, un cop vídues, van continuar mantenint el negoci i el patrimoni familiar (en els dos primers casos), i en el tercer cas, a més, per la seva vinculació familiar amb Cuba. Crec que totes tres són veritables exponents de "dones d'empenta" de finals del s. XIX i principis del s. XX.

Concepció Campderà, vídua Bernat

Va néixer el 5-8-1841 a Lloret de Mar i era la menor de 10 germans. El seu pare fou el fundador de la Clínica Mental Torre Campderà o "Torre Lluetàica", avui desapareguda, construïda en un indret privilegiat de la població, torre a la que ella hi va estar vinculada tota la seva vida. De família benestant, els seus 4 germans homes tingueren estudis superiors i les seves germanes, marits de professions liberals (farmacèutic, notari,...). L'any 1867, quan comptava 26 anys, va casar-se amb Bonosi Bernat Reig, de 39 anys, vidu i notari de Blanes. Havien demanat dispenses matrimonials per

²⁸ *El Porvenir*. Periódico ilustrado de avisos, anuncios y noticias. 19 de julio de 1896, pàg. 3.

impediments d'afinitat al haver-se casat el nuvi, en primeres núpcies l'any 1863, amb Filomena Rodés i Domènech, filla de notari i d'una cosina de Concepció. Per obtenir l'aprovació van al·legar un argument que, com hem indicat anteriorment, és habitual trobar en les dispenses matrimonials per impediment consultades: que Lloret era *“villa de estrecho y reducido vecindario marítimo en la que por ausentarse muchos jóvenes a Ultramar y dedicarse otros a la navegación no le sería fácil a la oratoria hallar acomodado”*. També es destacava que *“la oratoria no posee bienes algunos de fortuna y siendo huérfana de padres ha de vivir de la generosidad del hermano mayor, sin que este pueda ofrecerle dote alguno”*²⁹.

Uns anys més tard, l'any 1882, el marit de Concepció, Bonosi, va ajudar el primogènit, Francesc Campderà, metge i propietari de la “Torre Llunàtica”, per tal de resoldre els deutes que arrossegava pel manteniment del manicomi, va pagar comptes pendents i va comprar-li la finca, també “per cobrir deutes”, encara que posteriorment la hi va arrendar³⁰. Bonosi va morir a finals d'aquell any, el 17 de desembre de 1882, i establí com hereu universal el seu fill Joaquim, segons consta en el testament que va redactar l'any 1873. Entre altres disposicions indicava que feia donacions a la Junta de fabrica de l'església parroquial i a l'hospital de pobres malalts perquè la seva muller pogués percebre pensió del *Monte Pio* del col·legi notarial. Li llegava l'usdefruit dels seus béns *“por durante su vida y mientras se conserve viuda, sin que deba prestar caución ni dar cuentas a nadie, pero con la obligación de mantener y educar a nuestros hijos comunes hasta que tomen estados”*. Béns que també podia *“enajenar o gravar”* fins a cinc mil pessetes per a la seva subsistència i la dels seus fills, per dotar a aquests o donar-los carrera, sempre que no es tornés a casar. Dels diners en efectiu que tingués el dia de la seva mort i dels obtinguts per les escriptures i altres treballs que estigués en aquell moment tramitant, en podia disposar lliurement encara que es tornés a casar. A la seva filla Concepció i als fills que aquesta pogués tenir posteriorment, els llegava la llegítima paterna, segons la legislació vigent, si bé la seva mare la podia augmentar si ho creia convenient³¹.

El matrimoni va residir a Blanes, població natural del marit i on ell exercia de notari però, al quedar Concepció viuda, retornà a Lloret juntament

²⁹ Dispenses matrimonials de Bonosi Bernat Reig-Maria Concepció Campderà Parés. ADG.

³⁰ Fons Patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Campderà. SAMLLM.

³¹ Testament de Bonosi Bernat Reig, 2 de gener de 1873. SAMLLM.

amb els seus quatre fills³² i anà a viure amb el seu germà Francesc, al sanatori que per llegat era propietat del seu fill Joaquim. Concepció ben aviat va fer ús de l'usdefruit heretat intervenint en la gestió del sanatori, com consta en els comptes i rebuts que va pagar entre els anys 1882 i 1920³³, gestionant els béns heretats per l'hereu i fent front als deutes que el seu marit havia deixat. Apareix en la relació de propietaris més importants de la població a l'*Anuari Riera* de 1898 a 1903³⁴.

El 15 de febrer de 1891 moria el seu germà Francesc. Al cap de 10 dies, Concepció va signar amb la seva cunyada un conveni, on consta que "*el propio Francisco Campderà falleció en el referido manicomio, por cuyo motivo y por la circunstancia de vivir su esposa e hija en distinto domicilio, fue asistido exclusivamente por su hermana, la cual sufragó todos los gastos ocasionados por la última enfermedad del difunto, así como también los de entierro y funeral*"³⁵. En el conveni també consta els béns deixats per Francesc, que es reduïen al contingut de la seva habitació: una llibreria amb tres-cents volums valorats en 250,- ptes., roba i efectes personals³⁶.

Concepció, però, no va descuidar el futur dels seus fills. L'hereu, Joaquim, seguint el llinatge familiar, va estudiar medecina i va casar-se l'any 1895 amb Dolors Carreras Casanovas, filla de pares hisendats (propietaris de l'hipogeu Carreras Casanovas). Dues de les seves filles es casaren amb membres de famílies benestants de Lloret. La gran, Concepció, amb Josep Castany, comerciant i propietari de finques rústiques i urbanes, amb qui va viure a Puerto Rico, on van néixer dos dels seus fills. Maria, amb Joan Durall Suris, també comerciant, propietari d'un hipogeu al passeig central del cementiri i membre de la destacada nissaga lloretenca Durall Suris dedicada a la navegació amb Amèrica i al comerç colonial.

L'any 1897 es va produir la defunció del seu fill Joaquim. Llavors la seva esposa Dolors va passar a dirigir el manicomí³⁷ i amb Concepció van crear l'any 1898 una societat per a la seva explotació, societat que van dissoldre l'any 1900. Un any abans, el 1899, Dolors havia iniciat tràmits judicials per

³² Cens de la població de l'any 1885. SAMLLM.

³³ Fons Patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Campderà. SAMLLM.

³⁴ *Anuario Riera, Guía ... op. cit.*

³⁵ Cens 1888. Concepció degué fer-se càrrec de tenir cura del seu germà ja que, segons el cens de 1888, Francesc i la seva esposa estaven "separats amistosament". SAMLLM.

³⁶ Fons Patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Campderà SAMLLM.

³⁷ *Anuari Riera...op. cit* 1898-99

llegar a benefici d'inventari els bens llegats pel seu marit. El sanatori passà a ser propietat del fill de Joaquim i Dolors, Manuel Bernat Carreras, que es convertiria, amb el pas dels anys, en reconegut metge psiquiatre i futur director del sanatori. En la signatura de dit conveni de dissolució, s'acordà la liquidació dels deutes existents entre ambdues dones, que en el cas de Concepció equivalia, entre altres deutes, a l'aportació de capital que Dolors va ingressar a la "caja del manicomio" de 10.000 ptes., capital que sumat a altres despeses, donava un deute total de 14.880 ptes. Dolors, per la seva part, devia 2.152 ptes. a Concepció per les despeses d'enterrament i de testamentària, i per la mantenció d'ella i de la seva minyona en el temps que va viure al manicomí. Concepció, com a usufructuària, pagaria, en terminis trimestrals al 5% d'interès anual, la diferència entre ambdós imports, quantitat que devia a la seva jove. A més, es feia càrrec dels pagaments dels interessos de 23.000,-ptes al 6% anual i dels deutes assumits per ambdues en la gestió del sanatori, i pagaria al seu gendre José Castany els interessos d'un préstec de 15.000 ptes que ell havia donat per ajudar en el manteniment del manicomí³⁸. A partir de l'any 1901, el nom de Concepció apareix portant la direcció del sanatori³⁹.

Concepció Campderà va viure, fins a la seva mort als 83 anys, a la Torre Campderà. Tingué un enterrament i funeral destacat, amb transport funerari amb dos cavalls i ornamentals de primera classe, acompanyada per 4 clergues de Blanes i 20 homes amb atxes⁴⁰, i fou enterrada a l'hipogeu que va manar construir l'any 1911.

Rosa Surís Domènech, vídua Conill

Rosa Surís i Domènech, juntament amb les seves germanes Dolors i Rosario, i mercès als seus casaments amb destacats i reconeguts comerciants i mariners benestants de la població, associaren tres importants nissagues familiars lloretenques, les Esqueu-Conill-Durall. Alguns dels seus membres foren propietaris de destacats hipogeus i panteons: panteó Esqueu Vilallonga, hipogeu Durall i Surís, hipogeu Conill i Aldrich, i hipogeu Conill i Surís (propietat de na Rosa), tots ells construïts per l'arquitecte i familiar Bonaventura Conill i Montobbio.

³⁸ Fons Patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Campderà. SAMLLM.

³⁹ *Anuari Riera... op. cit* 1901-1905

⁴⁰ Fons Patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Campderà. SAMLLM.

Rosa va casar-se amb Joaquim Conill Monter, fill de Lloret que s'havia establert a Alacant, on el seu pare dirigia un molí de vapor que ell va desenvolupar convertint-lo en la primera fàbrica de farines d'Alacant. Prèviament, van demanar dispenses matrimonials l'any 1867 per consanguinitat, ja que els dos futurs conjugues tenien idèntics besavis per part materna i rebesavis per part paterna. Ell tenia 37 anys i ella 31. Per poder obtenir l'aprovació eclesiàstica van manifestar que Rosa fins llavors no havia trobat, ni s'esperava, altre partit tan avantatjós i per ser Lloret "*villa marítima de la que se ausentan muchos jóvenes a Ultramar y a la navegación*". Es van casar el 23 d'abril de 1868 i el 8 de maig següent van signar capitulacions matrimonials, constituint la dot per legítima materna i paterna de 2.133.333 escuts, amb el compromís del marit de formalitzar hipoteca "*suficiente para la seguridad del dote, ha contestado el dicho D. Joaquim Conill que no le es posible en la actualidad cumplir con esta obligación, por no tener en esta villa los títulos de sus propiedades que radican en la ciudad de Alicante, asegurando bajo juramento que luego de llegar a dicha ciudad a la que se traslada dentro de breves días [...] constituirá dicha hipoteca bastante, para la seguridad del referido dote*"⁴¹. Van establir-se a Alacant, on ell va continuar administrant i ampliant els seus negocis i formant part activa de la vida social i política de la ciutat. Va morir l'any 1882, deixant en herència una pensió vitalícia per a la seva mare i, a la seva esposa Rosa, la 1/5 part dels seus béns i l'usdefruit de les finques de la seva propietat a Lloret. Deixà com a hereves universals les seves dues filles, Rosa i Concepció (un any abans, el 7 de novembre de 1881, havia mort Dolors, una altra filla del matrimoni). Com indica la premsa del moment, "*El finado, que tenia una ventajosa posición social, le vimos siempre apartado de las luchas políticas; y consagrado a la familia y al trabajo, la fortuna que adquirió le ha permitido ejercer el bien, mitigando con espléndidas dádivas las amarguras del pobre que llora secretamente su desgracia. El entierro del sr. Conill y Monter, fue una verdadera manifestación de duelo por la multitud de gentes de todas clases y condiciones que asistió a la fúnebre ceremonia[...]*"⁴².

Rosa va fer front a la nova situació i va crear l'any següent una nova societat mercantil "Viuda de Joaquin Conill" que gestionaria, igual que els seus bens personals i els de les seves dues filles, el seu nebot Josep Esqueu

⁴¹ Arxiu patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons Família Conill. SAMLLM.

⁴² *El Graduator*. Periódico político y de intereses materiales. 5 de agosto de 1882.

Surís⁴³. També contribuí en accions de beneficència i apareix en diferents subscripcions populars portades a terme; a títol d'exemples: en el cas d'una epidèmia a Alacant del còlera de morbo asiàtic fa donació de 250 ptes^s; en la subscripció nacional per socórrer les víctimes del terratrèmol a les províncies de Granada i Màlaga dona 125 ptes.⁴⁴; paga la subscripció trimestral pel sosteniment del servei contra incendis de la ciutat⁴⁵....

Formava part de la vida social d'Alacant, com mostra el fet d'acudir a la inauguració del ferrocarril d'Alacant a Múrcia: "*mientras se celebrava en la estación el acto religioso en las proximidades de esta aguardaban [...] los lujosos faetones [...] de señora viuda de Conill [...]*"⁴⁶. L'any 1899 cessa en el negoci i va a viure a Barcelona. Seguí mantenint relacions amb Alacant, com ho demostren els regals que va donar per a un casament destacat de l'època, l'any 1901⁴⁷. Tenim constància per la premsa local que venien a estiuejar a Lloret. Amb la creació del cementiri, va mostrar, com les propietàries de l'hipogeu veí, el seu interès en adquirir un solar; això va propiciar que l'Ajuntament procurés la divisió del terreny en solars⁴⁸. La venda es va dur a terme el 3 de novembre de l'any 1900. La construcció de l'hipogeu data de l'any 1911.⁴⁹

La seva filla Concepció, religiosa del Sagrat Cor, va morir el febrer de l'any 1905. Fou una família de profundes creences religioses, i la seva altra filla, Rosa, apareix en la relació de les manifestants per protestar per l'acord de l'Ajuntament de Barcelona de permetre la circulació de vehicles el Dijous i Divendres Sant⁵⁰. Rosa actuà com apoderada per adquirir una finca que seria posteriorment el Col·legi de la Immaculada Concepció de Lloret. I fou presidenta del Casal de l'Obrera de Lloret, vinculat a Acció Catòlica.

Rosa Surís morí el 21 de desembre de 1914, sense haver fet testament. A l'inventari de béns efectuat per la seva filla, s'hi descriu la plena propietat d'una casa a la plaça Santa Cristina, valorada en 1.620,-ptes, una quarta part d'una casa al carrer Major nº 4, que valdria 670 ptes i una quarta part de tres finques rústiques amb un valor total de 252,5 ptes. A més de l'usdefruit

⁴³ Fons patrimonial Conill-Durall-Surís. Subfons família Conill. SAMLLM.

⁴⁴ *El Constitucional dinástico*. 24 de enero de 1885 .

⁴⁵ *El Constitucional dinástico*. 18 de abril de 1884.

⁴⁶ *El Constitucional dinástico*. 17 de mayo de 1884.

⁴⁷ *El Graduador : Periódico político y de intereses materiales*, 30 de octubre de 1901.

⁴⁸ *Actes del Ple de la Corporació de l'Ajuntament*, 20 de setembre de 1900. SAMLLM.

⁴⁹ Alcoy, Rosa, *op. cit.* Pàg. 219.

⁵⁰ *La Vanguardia*. 22 de marzo de 1910.

i una quarta part de la propietat d'una casa al c/Sant Romà, amb un valor de 670,50,-ptes. i un solar valorat en 10 ptes. L'usdefruit era del llegat del seu espòs i la resta de finques per heretament de la seva filla Concepció.

Mercè Garriga Bitlloch

Si algú reuneix totes les característiques del que es considera l'esposa d'un "indiano", que coincideix tant amb el mite com amb la realitat, aquesta és Mercè Garriga Bitlloch: filla de pilot i de família benestant; els seus oncles, germà i més endavant el seu fill primogènit regentaren un negoci a Cienfuegos (Cuba); matrimoni endogàmic al casar-se amb el seu oncle per tal de no perdre el vincle negoci-família; s'estableix a Cuba uns anys, on van néixer 4 dels seus 6 fills, per finalment retornar a Lloret i fixar la seva residència en un dels indrets més cèntrics, en una de les cases més emblemàtiques del poble i de la que encara podem gaudir-ne, avui convertida en museu.

Mercè Garriga Bitlloch va néixer el 30 de desembre de 1861 i fou batejada l'1 de gener de 1862 amb els noms de Maria de las Mercedes, Cristina i Cecília. Era filla de Salvador Garriga Mataró, pilot, i de Mercedes Bitlloch Garriga. Va viure al carrer Sant Baudili nº 8, juntament amb els seus germans Sebastià, Dolors i Cristina. Va casar-se amb el seu oncle Enric Garriga Mataró, 20 anys més gran que ella.

Enric Garriga Mataró, dedicat al comerç i resident a l'illa de Cuba, juntament amb els seus germans Joan Baptista i Salvador (pare de Mercè), compraren l'any 1871 la meitat del valor de la pollacra Unión; una part a nom de *Garriga Hermanos* de la ciutat de Cienfuegos i una altra a nom de Salvador Garriga i Mataró. L'Enric i en Joan Bta. funden l'any 1866 a Cienfuegos uns grans magatzems de fusta i materials per a la construcció, sota el nom de *Garriga Hnos y Muro*. Un germà de la Mercè, en Sebastià, consta que treballava "del comercio" a Cienfuegos; cal suposar que al negoci familiar junt amb els seus oncles.

L'any 1877 van demanar dispenses matrimonials per raó de consanguinitat per casar-se. En aquest cas hem de parlar de doble consanguinitat: Enrique Garriga Mataró era el germà del seu pare, però a més també hi havia un altre consanguinitat, ja que els pares de la Mercè eren cosins germans. És a dir, el nuvi i el pare i la mare de la núvia tenien els mateixos avis. En l'expedient, obert a tal fi, es detalla el compromís de l'Enric Garriga de pagar l'educació del germà als pares escolapis de Mataró i la manutenció de tots els germans. Ella

hi està d'acord perquè així ajuda el pare “*en algunos quebrantos en el comercio marítimo y arreglar ciertas diferencias que median entre el orador (Enric Garriga) y otro hermano suyo (Joan Bta. suposem) con quien hace compañía, puesto que la esposa y su sobrina la oratoria (Mercè) se quieren entrañablemente y ambas influirían con los dos hermanos para que terminaran las rencillas y disensiones, las que al presente ha contenido el padre de la oratoria (Mercè) con sus frecuentes viajes a Cienfuegos*”. S'assenyalava que Maria Mercè Garriga i Bitlloch, de «16 años no cumplidos», aparenta 20 i era de “*vecindario marítimo, sin bienes de fortuna*”⁵¹.

Van ser amonestats a Cienfuegos, ciutat on van viure, i on van néixer 4 dels seus 6 fills. Retornaren a Lloret i el 13 de desembre de l'any 1886 dirigien una instància a l'Ajuntament sol·licitant permís i la corresponent “*alineación para edificar casa en el solar que posee al extremo del paseo con arreglo al perfil presentado*”⁵². El 27 de gener de 1887 van obtenir el permís de construcció per 80 ptes. i aquell any va quedar quasi construïda la casa, segons consta a la façana. Desconeixem qui en va ser el mestre d'obres o arquitecte, al no estar signat el plànol.

La construcció total de la casa no fou immediata. Al cens de l'any següent s'indicava que vivien al carrer Mar de Venècia n° 8, molt a prop de la casa en construcció. Mercè vivia amb els seus fills Salvador, Mercedes, Enriqueta, Maria i Joan Bta. Aquest últim deuria morir de nadó, ja que al cens de 1889 ja no apareix i sí que consta la filla petita Dolors, de pocs dies al moment d'efectuar-se el recompte. Fou llavors quan consta que ja vivia a la casa recentment construïda. En aquest interval d'anys deuria morir el seu marit, perquè en aquest últim cens ella apareix ja vídua, de 27 anys, vivint amb els seus 5 fills, i consta que portaven 3 anys residint a Lloret. El 4 de gener de 1886, havia mort el seu pare.

No només va heretar del seu marit-oncle la casa del passeig junt amb altres béns (desconeixem l'import total) sinó també, del seu pare. El 13 d'octubre de 1895, van signar els germans, com hereus universals, la divisió dels béns del seu pare. A ella li va correspondre un total de 25.870,09 ptes., en obligacions del ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona, bitllets hipotecaris de la Isla de Cuba, deute municipal de Barcelona i accions de la España Industrial, per un import en total de 22.993,19 ptes.; i els béns

⁵¹ Dispenses matrimonials: Enric Garriga Mataró-Maria Mercè Garriga Bitlloch. ADG.

⁵² *Actes del Ple de la Corporació*. SAMLLM.

immobles de tres peces de terra de poc valor, que conjuntament sumaven 2.877 ptes.⁵³

L'hereu, Salvador, als 18 anys marxà a Cienfuegos a continuar el negoci familiar, juntament amb el germà de la Mercè, Sebastià, i ella es quedà vivint a Lloret amb les seves 4 filles. Al cens fou catalogada de professió rendista, indicatiu de continuar amb l'estatus de família benestant.

No va descuidar els negocis amb Cienfuegos i en formava part activa. Així, *El Distrito Farnense* va publicar el 24 d'abril de 1898 que "*ha quedado disuelto por vencimiento del contrato social, la antigua y acreditada casa de comercio que giraba en Cienfuegos bajo la razón de Garriga y C^a habiendose hecho cargo de todos los créditos activos y pasivos de la misma otra Sociedad en comandita que bajo la denominación de Garriga y Figueras se dedicará en aquella plaza a los mismos negocios que fueron el objeto de la extinguida. Forman esta nueva entidad mercantil los señores D. Sebastian Garriga Vitlloch, D. Jose Figueras y Domenech y Dª Mercedes Garriga, viuda de Garriga, de esta localidad, gerentes y comanditaria respectivamente*"⁵⁴. Sembla que Mercè Garriga fou sòcia d'altres empreses creades per la família Garriga com la social "*Salvador Garriga S. en C*", on el seu fill Salvador actuava de gerent, a més de soci juntament amb Eusebi Sureda Bitlloch i el germà d'ella, Sebastià. Tornem a trobar-nos amb que les dones, malgrat ser vídues i tenir cura de la família, no descuiden els negocis familiars formant-ne part d'ells de manera activa.

Era habitual en aquella època la constitució de societats per un període concret, normalment 2 anys, si bé a vegades es constituïen a més llarg termini, fins a cinc anys, i en ambdós casos podien ser prorrogables. En acabar el termini, o si el motiu pel que s'havien constituït ja estava complert, es tancava i se'n creava una de nova amb els mateixos o altres socis. En aquest cas, com a comanditaria, la seva responsabilitat en l'empresa quedava limitada als capitals aportats. En el cas de socis gerents en societats col·lectives n'eren responsables amb tots els seus béns.

Com moltes altres dones vídues benestants del poble, al construir-se el nou cementiri, es va comprar un solar a nom d'ella, el núm. 17, i posteriorment el núm. 18, just al davant, on consta Família Garriga Alum, destinat al seu fill hereu. Foren construïts l'any 1909. Aquests dos hipogeus

⁵³ Fons patrimonial Garriga-Duran-Masferrer. Subfons Garriga. SAMLLM.

⁵⁴ *El Distrito Farnense*. Periódico independiente de avisos y noticias. 24 d'abril de 1898, p. 2. SAMLLM.

es troben en un lloc destacat del cementiri, just a l'entrada, a banda i banda del passadís central. Igual que passà en la casa, desconeixem qui va ser l'autor del projecte. Podem observar-hi una semblança amb la casa on vivien: trobar-se al començament del passeig principal, a l'altra banda de l'edifici més representatiu de l'entorn (ajuntament en l'arquitectura civil, capella en el cas del cementiri) i en la puresa de línies constructives. El 24 d'agost de 1915 Mercè Garriga va comprar per 12.500,-ptes. la casa del costat, formant així una illa completa. Per l'import que en va pagar, veiem que els seus béns no deurién de créixer en excés en el decurs dels anys.

Va morir el 4 d'abril de 1940 i deixà, com hereus, als 3 fills que en aquell moment vivien; la casa heretada del seu marit, a les seves 2 filles; la del costat, al seu fill; i una casa al carrer Prat de la Riba n° 7 a tots 3 en conjunt.

CONCLUSIÓ

Aquest article és l'avenç d'una recerca de llarga durada⁵⁵, on davant d'una historiografia que es basa en la figura de "l'indiano" i el paper dels homes en la navegació i el comerç colonial, el teixit industrial i les professions lliberals, apuntem la importància i centralitat de les dones en el teixit econòmic i familiar de Lloret. En el treball he utilitzat com a punt d'observació els propietaris de panteons i hipogeus al cementiri modernista de Lloret de Mar, on destaca, de lluny, la figura de la dona com a propietària i persona que encarrega l'execució dels monuments funeraris personals o familiars.

La "ciutat dels vius" i la "ciutat dels morts" s'enllacen i són una metàfora de la societat del Lloret de canvi de segle XIX a XX. Històries de vida, destins col·lectius, que es plasmen en una manera d'entendre la vida i la mort i que han deixat petjada en un conjunt funerari excepcional d'empremta modernista.

⁵⁵ Aportacions puntuals s'han fet a la conferència "Les dones i el cementiri de Lloret", conferència inaugural VII Fira dels Americanos de Lloret de Mar, exposada el 15 de juny de 2017 i a l'article "Les dones i el cementiri de Lloret de Mar", *Sesmond*. Butlletí del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar, núm. 17, juny 2018, pàg. 22-24.